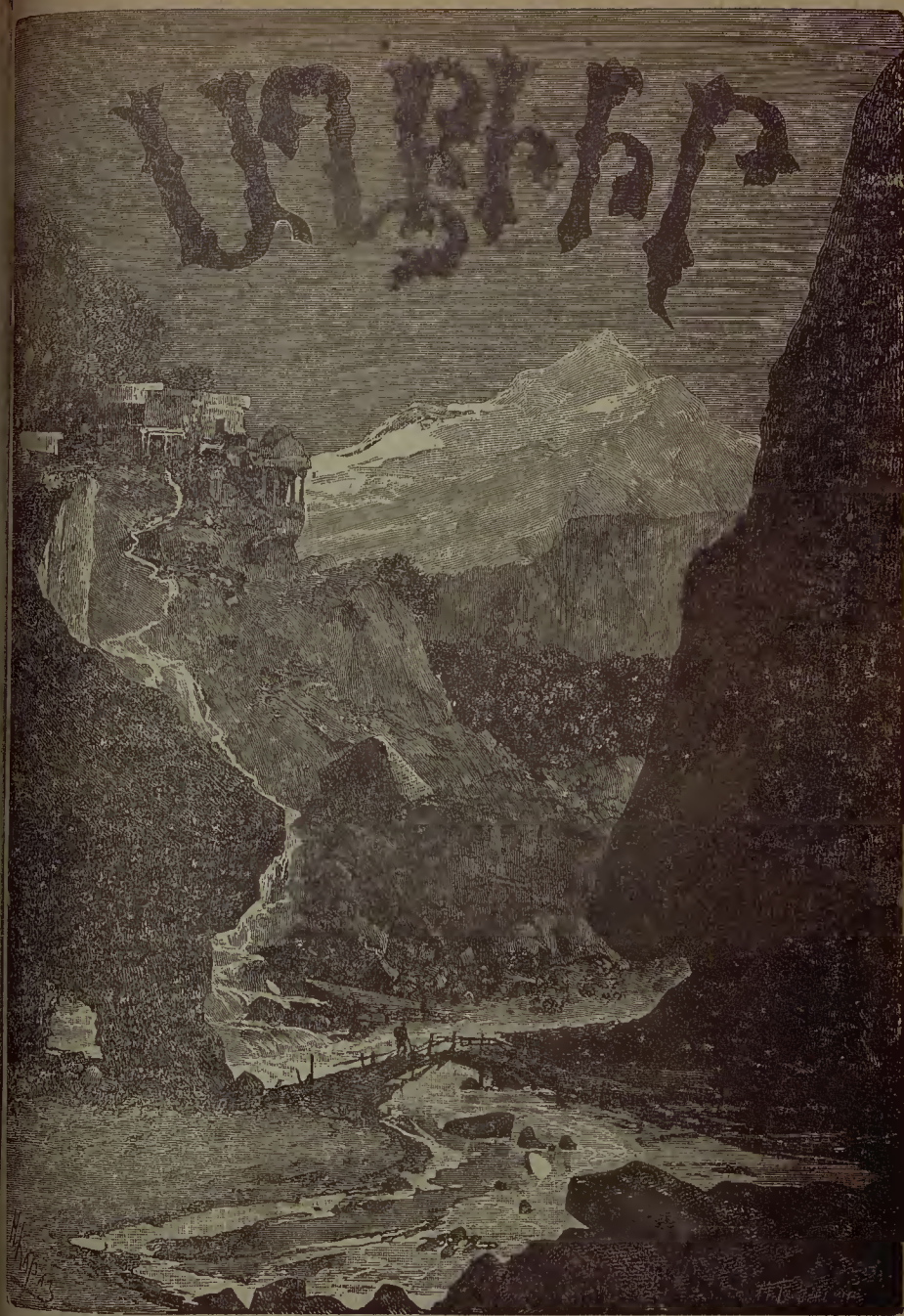

Ժողովրդական պատերազմ՝ բաշխօգուլների հետ Բուլղարիայում՝ (պատկեր)						
Հոկտեմբեր	—	—	—	—	—	Պերժ Պոռլանց
Գոթմանի օրհամար (ոտանաւոր)	—	—	—	—	—	Բամաւեանց Ս.
Նոյեմբեր (Անգլիկներէնց)	—	—	—	—	—	Սեդրակ
Միջնադարեան զրահակիր զինուոր (պատկեր)	—	—	—	—	—	Յակ. Ղազարեան
Փէրօ—քրդական լէգէոն (վերջ)	—	—	—	—	—	—
Փոքրիկ բարեգործը (պատկեր)	—	—	—	—	—	Յ. Կոստանեան
Հատիկ (բանաստ.)	—	—	—	—	—	—

Ջ Ւ Ա Ր Ծ Ա Լ Ի Ք

Ուղղագրութիւն	—	—	—	—	—	—	Ա. Սարգս.
Հանելուկ	—	—	—	—	—	—	Կ. Աս.

Նախընթաց № 9-ի Հումում, Ազգ. և Յայտարարութիւններ

Խմբագրութիւնից

„Տարազի“ նախորդ № 39-ի հետ ուղարկեցինք (բացի քաղաքիս բաժանորդներին, որոնց ուղարկեց „Տարազի“ № 40-ի հետ) մեր բոլոր բաժանորդներին „ԱՂԲԻԻ—ՏԱՐԱԶԻ“ ներկայ լրագրանի X-րդ ընթան՝ պ. Ղ. Աղայեանցի „Նուէր մեր ուսուցիչներին“ վերնագրով գրքոյկը:

Տպագրւում են մնացեալ արեմիաները՝ Մեր վանքերը, Մեր քաղաքները, Մեր անթներն ու ձեռագործները և Կովասեան Տիպարներ և այս բոլորը կուղարկւին մի ամուսայ ընթացքում, իսկ Տասնամեակ „Արիւի“ լոյս կը տեսնի դեկտեմբերի 1-ին:

Ա Ղ Բ Ի Ի Ր

ՊԱՏԿԵՐԱԶԱՐԴ ՄԱՆԿԱԿԱՆ ԱՄՍԱԳԻՐ

Ե Ի

Յ Ա Ր Ե Լ Ր Ա Ժ Ո Վ

Դ Ա Ս Տ Ի Ա Ր Ա Կ Ն Ե Ր Ի Հ Ա Մ Ա Ր

ՏԱՆՆԱԿԵՐՈՐԴ ՏԱՐԻ

Nº 10

Հ Ո Կ Տ Ե Մ Բ Ե Ր

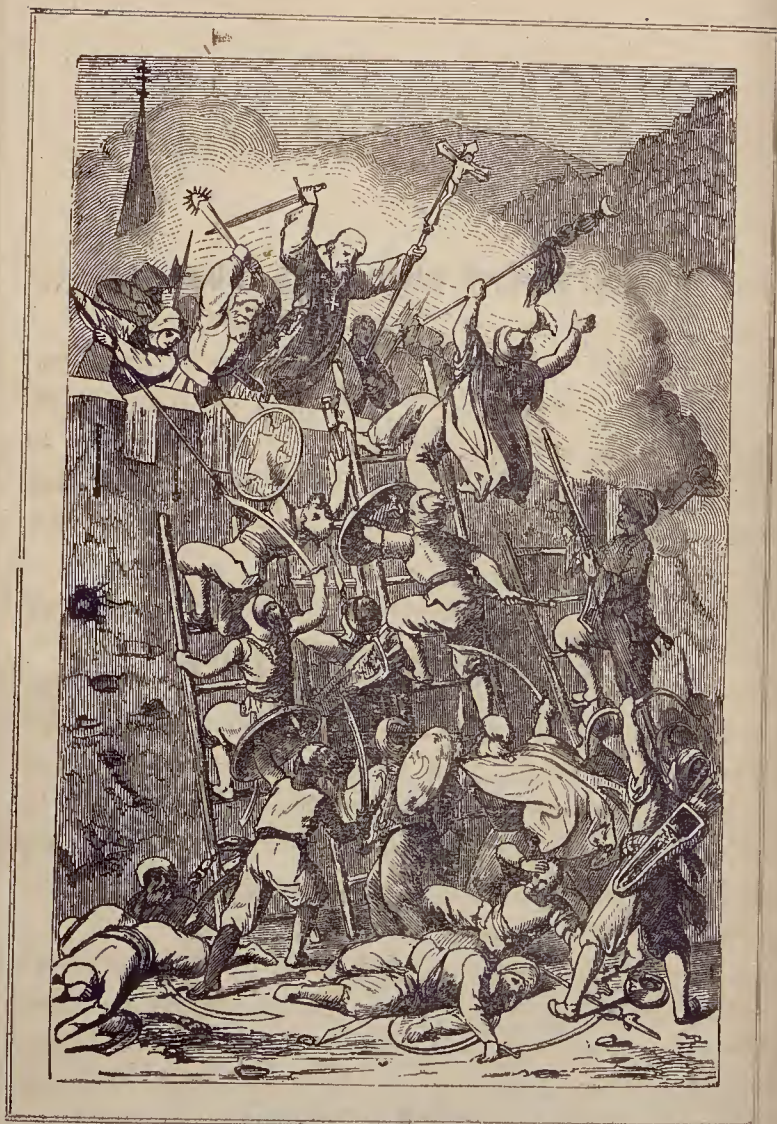

Թ Ի Ֆ Լ Ի Ս

Տ Պ Ա Ր Ա Ն „Ա Ր Օ Ր“ Տ. Ն Ա Զ Ա Ր Ե Ա Ն

Բարձրագույն դպրոցում.

1892

Ճորտիրանիսն պատերազմ՝ բաշխօգոյնների հետ

Բռնաբանութիւն

ՀՈԿԻՄԵՐՆԵՐ

րկնքի խաղերն սկսուել են, ցուրտն ու տաքն իրար դէմ մրցում են:

Ի ցուր է արեգակը երբեմնապէս կնդակի գլուխն այրում, վերջը լաղթուլթիւնը ցրտին է, որ իւր սաստիկ ուժովն ամէնքին սարսափահար է արել, ամենքին կուչ է ածել, մի բըռունցք է շինել:

Ի՞նչ է անում հոկտեմբերին այգեգործը: Նրա աչքի առաջին իր կանաչով զարդարուած այգու ծառերն ու խաղողի մատներն օր օրի վրայ անշնորհքանում են, մերկանում են, տերևը դեղնում, սալարում, գետնի երեսին փռուում է. եթէ մի քանի օր էլ մնաց, խաղողի վազները բոլորովին կը տկորուին, սրարզիկայ կանի, գետինը կը սառցնի, խաղողի ցրթն առանց թաղել կը մնայ ու եկող տարի ձեռներդ լուա, մի կսղմ կանգնիր, խաղողից ու զինուց Ստուծով մխիթարուիս:

Այգեսպանն իր ցաւը գիտէր, նա քաղցուն տուն ածելուց յետոյ՝ ձեռն ու ոտն է անում, թանգ ու էժանին չի հարցնում, էս գլխից մի երկու կարաս մաճար ծախում է հարուստներին, մշակի գինը մէկին երկուսով վճարում, խաղողի վազը թաղել է տալիս:

Ափսոս մեր այգիների գեղեցկութիւն, մարդի լացը գալիս է, աչքերդ փակում ես, որ չըտեսնես, չորս կողմդ չորացած ծառերով լիքը գերեզմանատունը քեզ օրինակ:

Կարծես խօրերը գիւղերը տակից հանդցրել է ու մէր ու մանուկ լցրել էստեղ. մի աւելորդ ննջեցելք հողին պահ տալու տեղ չըկայ:

Մի տրտմիւր, կարգացոյց, մեր այգիների մեռելների յարութիւնն երեք ամսից կըլինի, մարտը կալնենք թէ չէ՝ բահակոթը կառնենք, խաղողի թմբերի ջանին կ'ընկնենք: Ամէն մի վազան կողքին բռնիր, արմատին երեք անգամ հոսցրու, խաղողի կուղրակը ձեռաց իրան թափ կըտայ, իր մատները կըցցի:

Այսքան դժուար է Արարատեան աշխարհում այգեգործութիւնը. այգի ես կամենում ունենալ, աշխատանքից մի վախենալ, ծախսերին էլ դիմացի: Շատ քիչ տեղ կըգտնես, որ այգու գործն ու նեղութիւնը մեր աշխարհի չափ ծանր լինի, մարդի նեղութիւնը գալիս է, երբ իմանում է, որ շատ տեղերի այգիքը ձմեռուան ցրտին անթաղ դիմանում են: Նրեւի էնպիսի աշխարհի ամառ— ձմեռուայ շոգն ու ցուրտը՝ երկուսն էլ չափաւոր են, մեր աշխարհի պէս չի, որ ամառը տաքութիւնը ձուն եփի, ձմեռը ցուրտը մարդին ցրտատար անի:

Բայց չէ՞ որ Աստուած ամեն բան նախատեսել է: Մեր այգիները թաղած տեղն էլ մեր երկրի ցրտին չէին դիմանալ, եթէ Աստուած չըխնայէր, կէս զազ հաստութեամբ ձիւնը մինչև գարունք վրէն ծածկուած չըլինէր:

Այո, երեխայք, էն սառը ձիւնը, որ ձնագունդ շինելուս՝ ձեր մատները կուչ է տալիս, մեր դաշտերին ու այգիներին հաստ բրդէ վերմակի տեղ է պէտք գալիս:

Սիրտք փառաւորութեամբ է, երբ սեպտեմբերի կիսից յետոյ ցանած արտերը հոկտեմբերին տեսնում ես չորս մատը բարձրացած, կանաչ ծղօտը թաւիշի նման քնքուշ ու նուրբ է. ձիւնն է, որ ցրտի հետ կուռում է ու երկրագործի յոյսը փորումը չի թողում, ձիւնը որ կանաչ արտերը չըծածկի, բոլորը դեռ կըսեանան, յետոյ կը չորա-

նան: Հէնց եդ է սլատճառը, որ գիւղացի ռանչպարն իր աշնան վերջերի ագօթքի մէջ ամէն բանից սւելի Սստուածանից ձիւն է խնդրում: Երկրագործի սիրտը տեղն է ընկնում, երբ առաջին ձիւնը հաստատ ձիւն՝ և ոչ թէ ձնձեղ (բարակ ձիւն) է լինում, որ փոքր ինչ տաքութիւն անելու՝ հալուի, ջուր դառնայ ու երկրորդ օրը սառչի, սառուց կտրուի: Աստուած մի՛ արասցէ, ըստ որում այնուհետև թէկուզ սարաչափ ձիւն դնի, արտի կանաչը չի տաքանալ, սառուցը նրան կըսպանի:

Այգեթաղը վերջացաւ, գետինը մի քիչ սառեց պընդացաւ, այգեպանն այգուց տուն կըդալ, երկրագործն իր եզան վզից լուծը կը վերցնի, իր գութանի խովն ու ձևիչը մաքուր կըլուանայ, փէշովը կըցամաքացնի ու տան մի չոր անկիւնումը վայր կըձգի, մինչև գարնան տաքութիւնն ընկնելը:

Այնուհետև հողագործ գիւղացուն քիչ բան է մընում շինելու, իր վառելիքն է ծածկի տակ կըլում, իր տարեկան բնադունն է տանում ջրաղացն աղում, ալիւր անում, սուռն լցնում, ծախելու համար յետ դրած երկրի բերքն է քաղաք տանում, ծախում ու իր ընտանիքին ոտից զլուխ գարգարում:

Աչքը լոյս քաղաքացի վաշխառու հարստահարիչ մանրավաճառների, որսերն իրանց ոտովն են գալիս: Իսկապէս, գիւղացիք ոչ թէ ծախումած բերքի փողով նոր զնում են իրանց սլետուքը. ո՛հ, երանի չէր էգպէս լինէր. էն ժամանակն իր բարիքից ստացած փողից մի մասը կարող էր սև օրի համար տնտեսել. բայց խեղճ ռամկի տէքը տեսնում է, քսակը չի մտնում: Նա իր բոլոր ձեռք բերած փողը տանում տալիս է իր ծանօթ քաղաքացի վաճառականի սլարտքի ապառիկն ու տոկոսը և մնում առանց սև փողի՝ սիրտը սևացած:

Ձուր է տխրում ու կուչ գալիս գիւղացին. նրա բա-

րեկամ ու բարերար վաճառականի սիրտը լայն է, գութը շատ է, նա խղճում է իր նախաճանօթ խնամուկ—խնամի, կամ սանահօր—սանահէր գիւղացուն, մարդասիրաբար իւր կողմից առաջարկում է չափել տալ, կտրել, տանել՝ ինչքան ճօթ ու կտոր հարկաւոր է, իրանից ո՞վ է փող ուզում, իր չարը տանի խանութը միջի ապրանքով:

Եւ մեր բազազը շուտ շուտ չափում ու կտրում է, դեռ առատ ու անխնայ կէս գազաչափ էլ աւելի է կլտրում և ձեռքը սրտին զլուխ իջեցնող գիւղացու շնորհակալութեան բարեմաղթութիւններն է վայելում. ախար գիւղացու աչքին այդպէս երևաց:

Ե՛հ, այդ բոլորը դատարկ խօսքեր են, քամին բերեց, քամին տարաւ, հաստատուն էն մի կտոր թուղթն է, որի տակին գիւղացին կամ ինքն անունը գրեց, կամ իւր փոխարէն՝ ուրիշին իր անունն ստորագրել տուեց:

Գրուեց սատանի ձեռացագիր մուրհակը, կոպէկանոց ապրանքը մանէթի գնահատուեց, կախացած գումարին կրկնակի տոկոս բարդուեց, հին մնացած ապառիկն էլ տոկոսի տոկոսով հետը գումարուեց և վաճառականի ծոցը մտաւ:

Չըզարմանաս, ընթերցո՛ղ, անցեալ տարուան ապառիկի անունը լսելով, որչափ և տարին առատ լինի, որքան և բերքը շատ լինի, թէկուզ գիւղացին իր տարեկան ապրուստի համար սլահածն ու սերմացուի համար ամբարածն էլ վերայ դնի, չի կարող վաճառականի մատենից իր անունն իսպառ ջնջել, իր պարտքը վերջացնել. հին պարտքից բաւականին խմոր պէտք է մտնի նոր պարտքի մէջ՝ նոր զանգուածը խմորելու:

Հերիք է, առաւել լաւ է՝ բարեխիղճ վաճառականի տոմարը փակենք, կտաւեղէնով լեքը խուրջինը տանք գիւղացու ուսը, թող շուտով զլուխ առնի, հեռանայ, թէ չէ, հիմի խանութի աշակերտը կոպտաբար կռնիցը

կըրճնի ու դուրս կըշարտի: Ել վաճառականի ընչքն է հարկուտոր „էշ գիւղացին“. վաճառականը սերը քաշեց, տակի շիճուկը, կամ թթուած թանը թողեց, որ շներն էլ չեն կամենում լկել: Թող գնայ էշը մինչև հետևեալ աշունը, սերակալի, ծոցը տուգած գայ, այն ժամանակը վաճառականի սիրելի հիւրն է նա:

Սյուսահետև մինչև ձիւնը վերկենալը՝ երկրագործ գիւղացին պարտապարտ է անցկացնում. իսկ այգետէրը դեռ գործ ունի, նա խաղողի կնճեռը (ճաճա) լցրել է իւր կարասները, կամ այգու տաքարը, թթուացրել, հասցրել է, օղի պէտք է շինի:

Են յառաջ էր, որ այգու գլխաւոր եկամուտը գինին էր, իսկ այժմ օղու սիրահարները շատացել են, օղու գինը բարձր է, այգետէրերը գինուց աւելի օգտաւէտ են համարում օղի քաշելը, օղի ծախելը:

Ինչպէս շուտ փոխուում են աշխարհքիս կարգերը: Մի օր կար, որ օղի քաշելու ժամանակը մեր պղնձի մօտ ոչ ոք չէր գալիս, երբեմն երբեմն օղի սիրողները կըգալին կատարները տաքացնելու, դարդերը ցրուելու. իսկ այսօր թէ քաջ ես, առանց հրամանի գործարանիդ կաթսան տաքացրու:

Մինչև որոշեալ մասը չըվճարես, մինչև կնքած հրամանը գրպանդ չը դնես, իրաւունք չունիս կարասիցդ քլլալը (թթուած կնճեռը) կաթսայիդ մէջ լցնել, տակը կրակ դնել:

Ուրախ կըլինէիր, եթէ այդքանովն ազատուէիր: Ոչ, դու չես համարձակիլ քո սեպհական օղին տկերիդ մէջ ածել, կամ վաճառել՝ մինչև մաքսաւորի կնիքը տկերի պաճախները չամրացնէ, մինչև նա հրաման չըտայ:

Այգետէրն անորոտունջ բոլոր պահանջները կատարում է, օղին իւր բարձր գնով նրա աշխատանքը պատկում է: Բայց արի, որ այստեղ էլ առանց հարստահա-

րութիւնի չի անցկենում, քիչը շատի փորումն է մարսում. ամէն մարդ այնքան խաղողի կնճեռ չունի, որ առանձին օղու գործարան բանալ կարող լինի:

Փոքր այգու տէրն իր ունեցածն աննշան գնով ծախում է հարուստ գործարանատիրոջն ու ինքն ան քաշելով հեռանում:

Ձր ծախի, ինչ անի, ըստ օրինի՝ գործարանում քաշուած բոլոր օղին համարուում է գործարանատիրոջ սեպհականութիւն: Եթէ կաթսայի տէրն Աստուածն ուրանայ, իր գործարանում քաշուած բոլոր օղին կըսեպհականէ. այդ իրաւունքով նա խեղդում է իւր փոքրիկ եղբորն, իր չքաւոր ընկեր-հարեանին և չնչին վճարքով նրա դառը քրտինքը մարսում:

Բաւական է, երեխայք. որքան հօկտեմբերին տխրեցինք. սպասենք, կարելի է նոյեմբերը մեզ ուրախացնի:

ՊԵՐՃ ՊՌՕՇԵՆՆՅ

ԳՈՒԹԱՆԻ ՕՐՀՆԱՆԲ

Օրհնել ծնունդը, ¹ ո՛վ քեզ հնարեց,
 Արարած նրկրին հաց, մնունդ տուց.
 Ապրի ուաշաւարն ² էլ, որ քեզ բանացրեց,
 Օրհնելիս, գո՛ւթան ջան, դու էլ, ունշաւարդ էլ:
 Գո՛ւթան, քեզնով է վարում՝ հողերը,
 Գոյն-գոյն ցորենով լցում՝ հորերը,
 Հացով կըշտացնում՝ քաղցած փոքերը.
 Օրհնելիս, գո՛ւթան ջան, դու էլ, քու վարըդ էլ:
 Ձեւիչդ առջեւից մոթոռում է ³), ծրում,
 Խոփդ ոտնակոխ մղելով վարում,
 Տախտակդ էլ մումըը աջ կողմը շարում.
 Օրհնելիս, գո՛ւթան ջան, դու էլ, վարիչդ էլ:
 Կորթն ⁴ ու ծիր-ակը ⁵ էշը շաւակած,
 Ծը՛ռ ու մըխտոց ⁶ իրարու խառնած՝
 Կատես մաճկալիդ ծոր լինին պահած.
 Օրհնելիս, գո՛ւթան ջան, դու էլ, անկներդ էլ:
 Մաճկալը մոսաւնով ⁷ գո՛ւթան է մէրում ⁸),
 Լծկան եգ, գոմէշ ծլւաշար ⁹ անում,
 Հօտաղ, եզնարած շաւակը հանում.
 Օրհնելիս, գո՛ւթան ջան, դու էլ, մաճկալդ էլ:
 Սաւըին ու Թեւրոն ¹⁰ օմբոլն ¹¹ են տանում,
 Ընկալտ ¹² դիպչելիս՝ չոքէ չոք անում,

1. Հողագործ 2. պատստում է. 3. իսկ գետնի վրայ գնացող ակը.
 4. ախօսի մէջ գնացող ակը. 5. ակների համած ծայքը. 6. փոկ. 7. իրար
 կապնել ներդաշնակ. 8. իրար եանից. 9. գոմշի անուններ 10. տառջին լու-
 ծը. 11. լծկանին քշելու փայտ.

Խոփով դաշտերը քար ու քանդ անում:
Օրհնելիս, զուլթան ջան, դու էլ, Սալքին էլ:

Վարդիկը 1) կաշին հաշան 2) է կատում,
Աշունքն անտառից քաշանը 3) քաշում,
Հիմի էլ ցետի 4) ճմրերը մաշում:
Օրհնելիս, զուլթան ջան, դու էլ, Վարդիկին էլ:

Ով էլ, զուլթան ջան, քեզ տեսնի լարած,
Հօտադնին երգով ծլլաշար արած,
Անհուն հողերը նախշուն ցել 5) տւած
Լիասիրտ կասի՝ «փանքդ շատ Ա՛ստուած.
Վարձքով զուլթանից մաճկալ ու հօտադ
Մինչեւ յաւիտեան անպակաս արա.
Անձրեւ ու արեւ, կենդանարար շաղ
Մեր խեղճ՝ ուշադարին տո՛ւր, Դու անխնայ:
Վար ու ցան թող մոայ սաւահով
Դետնի, երկնքի անթիւ ցաւերից.
Իր ու լծկանի թափած քրտնքով
Կապրի աշխարհը ամհուն զոհ Բեգնից:

ՀԱՄԱԼԵԱՆՅ Մ.

1. Եզան անուն. 2. խուրճ. հասկեր. 3. սայլի հինգերորդ մասը. 4. խոպան խաւ՝ տեղ. 5. վարած գետին.

Ե Ղ Զ Ե Ր Ո Ւ

(Աղպերեհեց)

և ուի Գէորգ, դիմեց մի անգամ Հրանտը
իր մօրեղբորը. երբ եւիցէ եղջերու
տեսնէ՞ ես:

—Այո՛, Հրանտ, պատասխանեց քեռի
Գէորգը, եւ եղջերու լծած սահնակով
մի երկար պտոյտ էլ հետը:

—Ո՞րտեղ, հարցրեց Հրանտը:

—Հեռու հիւսիսում, որ կոչում
է Լապլանդ: Այդ երկիրը գրեթէ ամբողջ
տարին ծածկւած է ձիւնով. ժողովուրդը
շատ սղքատ է. նրանց հագածը գլխաւո-
րապէս եղջերւի մորթ է, իսկ տները մի տեսակ զար-
մանակի խրճիթներ:

—Պատմ'եր, խնդրում եմ, սիրելի՛ քեռի, է՛լ ինչ
տեսար այն երկրում:

—Լաւ, ասաց քեռի Գէորգը. երբ ես Լապլանդ
հասայ, ուսումնասիրեցի երկիրն ու ժողովուրդը. որքան
կարողացայ. այդ երկրում արեգակը ձմեռը եօթը շա-
բաթ չի ծագում, իսկ ամառը եօթը շաբաթ չի մայր
մտնում, այնպէս որ նրանք ունենում են եօթը շաբաթ
գիշեր ու այնքան էլ ցերեկ. եօթը շաբաթ գիշեր ե-
ղած միջոցին ընակիչներն իրանց գործերը կատարում
են լուսնի, աստղերի եւ հիւսիսափայլի լուսով: Այդ
երկրի ընակիչները աւելի նիհար են մեր երկրի
ընակիչներից. իսկ միակ ընտանի կենդանին է հիւ-
սիսային եղջերուն, որին տեղացիք իբրեւ ձի լծում
են սահնակներում եւ որը օրական կտրում է երկու

մղոն ծանապարհ: Եղջերւի միսը ուտում են, կաթը խմում, եղջիրներից շինում են իրանց հարկաւոր զանազան կարասիներ, իսկ մորթուց պատրաստում են գլխարկներ, վերարկուներ, անդրավարտիկներ, կօշիկներ, անկողին եւ շատ ուրիշ բաներ:

—Ժողովուրդը ի՞նչպէս էր վերաբերում դէպի քեզ:

—Իմ տեսած ժողովուրդը շատ քաղի էր. դուք ինձ ճաշ տւեցին, որ քաղկանում էր եղջերւի քնից եւ սիւ հացից, եւ սիրեցի այդ ճաշը, իսկ ճաշից յետոյ հագնելով եղջերւի մորթուց կարամ մի հաստ վերարկու, պատրաստուեցայ տահնակով պտտելու զնաւ, որին լծած էր մի սիրուն եղջերու:

—Սահնակները ինչի՞ նման են, հարցրեց Հրանտը:

—Հապանդում տահնակները շատ նման են նաւակի. դրանք ունին մօտ հինգ ոտ երկարութիւն, մի ոտ խորութիւն եւ ոտ ու կէս լայնութիւն, ճիշտ այնպէս յարմարեցրած, որ մի մարդ միայն կարող է նստել մէջը՝ այն էլ հագուստները լաւ հաւաքած: Սահնակում պիտի նստել ուղիղ, մէջքը նրա թիկունքին յենած եւ ոտները երկարացրած նրա յատակի վրայ:

—Հաւ, քնոյի Դէորգ, հապա եղջերուն ի՞նչպէս է կապած սահնակից:

—Եղջերւի ունեցած միակ սարքը, նրա վզի անուրն ու անրից կապած պարանն է, որ անցնում է կենդանու փորի տակով եւ ամրացրած է սահնակի առջեւին. իսկ սանձի փոխարէն մի ուրիշ պարան կայ կապած նրա ծախ եղջիրին, որ անցնում է մէջքովը եւ նստողը բռնում է աջ ձեռով:

—Սահնակ նստեցիր ու բշեցիր:

—Այո՛, երբ ամեն բան պատրաստ էր, մի լաւ տեղաւորւելուց յետոյ սահնակում ձեռու առանց սանձը եւ պո՛ւկ, Դասպար, առաջ բշեցի: Եղջերուն ցատկեց նախ

խրճթի չորս կողմով, տարա բլրից դէպի ցած. իսկ սահնակը երբեմն մէկ, երբեմն միւս կողմը օրօրւելով, թռչկոտալով սահում էր ձիւնի վրայով. եւ աշխատեցի պահել ինձ նստած տեղումս, քայց չըկարողացայ եւ մի բռալէում եւ ինձ գտայ հալած ձիւնի մէջ կողուած. սահնակի յատակը դէպի վեր էր քարձրացել ու ընկել կողքիս, իսկ եղջերուն հանդարտ կանգնած էր եւ զարմացած նայում էր ինձ:

— Զովհատեցար հօ:

— Որ անոն. կամացուկ տեղիցս քարձրացայ, եւ զլուխս մաքրելուց յետոյ նորից նստեցի: Բամու պէս առաջ սլացանք բլրից դէպի ցած: Չինք այնպիսի տարափններով էր թափւում երեսիս, երբ եղջերուն փոխում էր ոտները, որ քիչ մնաց կուրանայի, իսկ սահնակս մեծամեծ ոտփններ անելով այնպէս էր մի կողմից միւսը օրօրւում, որ վերջապէս յանկարծ գտայ ինձ կրկին սահնակից դուրս ձիւնի մէջ խրած:

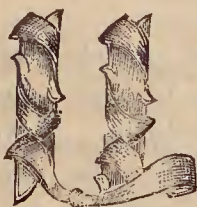
— Ես էլ այդպէս մտածեցի, Հրանտ, որովհետեւ այդ անգամին քիչ էր մնացել եւ՛ խեղդէի, եւ՛ կուրանայի, մինչեւ իսկ զրպաններս լցւել էր ձիւնով, քայց էլի վերկացայ, թափ տուցի ինձ եւ նորից նստեցի սահնակս ու բշեցի: Կրկին քիչ էր մնացել դուրս ընկնէի սահնակից. քայց այդ անգամին եւ ինձ պինդ պահեցի տեղումս ու էլ դրանից յետոյ սովորեցի, էլ քանի տեղ չէի դնում սահնակի օրօրւելու: Եղջերուս թռչում էր առաջամից աւելի արագ, իսկ սահնակը սահում էր ձիւնի վրայ՝ սահնակների թողած հետքերով. հետգհտէ նա այնպէս սրագացրեց գնացքը, որ մեր յետեւում թողած խրճիթները հագիւ էին երկւում: Իսկ ես հրճւելով, աւելի ու աւելի էի արագացնում առանց դրան էլ արդէն տաքացած եղջերիս թեթեւ ոտփնները:

Ս Ե Ղ Բ Ա Կ

Ֆ Է Ր Օ

Ք Ր Դ Ա Կ Ա Ն Լ Ն Դ Ը Ն Դ Ա

XX

նցան տարիներ:

Մամադ-Բէզը ծանօթացաւ երկրի ներքին բոլոր գաղտնիքների հետ: Բոլոր քիւրդերն աւագէն նրան ճանաչում էին իրանց տէր և իշխան: Այժմ նա այլ ևս նախկին բարեսիրտ, արգարադատ բէզը չէր: (Նա սկզբում կամենում էր մի ղիրքի հասնել, նշանակութիւն ստանալ և ապա սկսել իր գործունէութիւնը. — այժմ հասած էր այդ ցանկալի ղիրքին և կարող էր՝ ինչպէս ուզենար՝ այնպէս գործել): Նա այժմ ցոյց էր ցուցնում իր իսկական զոյնը և գործում էր այնպէս, ինչպէս այդ ժամանակաւ Տաճկաստանի բոլոր կապալառու նահանգապետները: Այժմ նա բոլոր քիւրդերի վրայ հաւատարմացրել էր նայում. այլ ևս նրա համար ծանօթ, բարեկամ չըկար. ծանօթը նա էր՝ ով շատ կաշառք կըտար, բարեկամը նա՝ ով շատ *շիւքքիշնի* կուղարկէր: Աղա-Ռզզօն մոռացել էր, այլ ևս նախկին յարգանքը չէր վայելում, այլ ևս չէր կողքին չէր բազմում: Բէզութիւն ստանալը՝ հօ նա վաղուց մտքից հանել էր: Նա հասկացաւ իր սխալը, բայց այլ ևս ուշ էր, բանը բանից արդէն անցել էր . . . Նրա՝ իր ձեռքով իր պարտնոցին դրած ստրկական լուծը այնքան ծանրացաւ, որ

այլ ևս անկարելի էր ազատել նրանից . . . Նա բաց աչքով տեսնում էր, թէ նոյն անիրաւ լազերը որ մի ժամանակ բարեկամաբար մտան իրանց երկիրը՝ ինչպէս Հիմա հարստահարում, կողոպտում, բռնաբարում են իրանց ցեղին. նա տեսնում էր, թէ անօրէնը ինչպէս համարձակ մտնում էր քիւրդի ազատ վրանը և կողոպտում, յափըշտակում, տանում էր ինչ որ իրան դաւր էր գալիս, և եթէ մէկը հակառակելու էր լինում, նա տեսնում էր թէ ինչպէս վայր են ձգում, այնքան ծեծում, որ խեղճը կիսակենդան է լինում... Ինչ անէր խեղճ Ռըզզօն: Եթէ գէնքի հրաւիրէր իր ցեղին՝ պիտի կոտորէր, որովհետեւ խորամանկ բռնակալն արգէն բոլոր քիւրդ ցեղերին թըշնամացրել էր միմեանց հետ, — եթէ մէկը գլուխ բարձրացնելու լինէր, միւսները բռնակալի կողմը կանցնէին և նրա փոշին քամուն կըտային...

Նա բոլորովին փոխւել էր. այլ ևս նախկին առույգ և մշտազարթ Աղա-Ռըզզօն չէր: Դէմքը կնճռոտել էր, թառամել սև աչքերի կրակոտ փայլը. նա այլ ևս չէր սիրում քեֆ, զւարճութիւն և գոհ կըլինէր, եթէ իրան մշտապէս թողնէին մենակ՝ մտածէր, անվերջ մտածէր...

— Խեղճ Աղա-Ռըզզօ, փնթփնթում էր շատ անգամ ինքն իրան, դեռ քօջօղը *) գլխիդ, աչքերդ բաց, նըստիր ու տես՝ ինչպէս լազը մտնում է քո տունը՝ կողոպտում, ջարդում, փշրում և դու անկարող ես աշիրութիւնդ ցոյց տալ . . . Գլուխդ մարմնիդ վրայ, շունչդ բերանումդ՝ տես այս բոլորը և լռիր... Թող տղագնա, մահն աչքն առած՝ քարւան կտրէ, մարդ կողոպտէ, տանէ լազ բէգին տալ և նա փոխանակ շնորհակալ լինելու՝ բռնէ տղայիդ, ձգէ ճիւղտի տակ, թէ՛ արի

*) Թաղիքնայ գլխարկ. ընդհանրապէս քիւրդերը այդ են գործածում, բայց երբեմն այնքան զոյնզղոյն կազմամներ, շամաղիներ են փաթաթում շուրջը, որ փոխում է նրա բնական ձեւը: Բօլօզը, փոխաբերական մտքով անվնէնութեան նշանակ է.

ուղիղն ասա, կողոպուտից հօռչինչ չես թագցրել. . . Տես, Աղա-Ռըզզօ՛, կուրացած աչքերովդ տես այս բոլորը և լռիր. . .

VII

Երկար չըկորոպացաւ գիմանալ այս հարւածին Աղա-Ռըզզօն: Վիշտն այնքան ծանրացաւ նրա սրտին, որ վերջապէս անկողին մտցրեց... Ոչ որդիները, ոչ բարեկամները և ոչ ցեղակից Ռուսսիները *) կարողացան մխիթարել նրան, ամոքել նրա միանգամից ընդմիշտ կոտրած սիրտը... Այն քաջառողջ և առույգ մարդը, որի մասին առած էր դարձել թէ՛ «երկու մարդ կարող են բեխելից քարշ դալ», որ իւր կեանքում հիւանդութիւն ասած բանը չէր իմացել ինչ է, կարճ ժամանակամիջոցում այնպէս փոխւեց, կմտխք դարձաւ, որ տեսնողները չէին կարող ճանաչել... Երկու օր էր արգէն, որ նա իրան կորցրել էր, զգայտրանքները դադարեցրել էին իրանց գործունէութիւնը: Նա մարդոց այլ ևս չէր տարբերում միմեանցից, ոչ մէկի հետ խօսում էր, ոչ մէկին պատասխանում. երբեմն-երբեմն միայն կցկոտուր բառեր էին դուրս թռչում նրա շրթունքներից, որոնք սպառնալիքներ, բացականչութիւններ էին՝ ուղղած իէզի հասցէին, կամ խրախուսանքներ ուղղած իւր որդիներին: — Վնչ... վնչ... կողոպտեց... տարաւ... էյ... ում... ում... տունն ես... կողոպտում... լսի՛. լսի՛... սխտառ-

*) Ռուսսի նշանակում է սպիտակամոր: Ժերոնիմները քիւրդերի մէջ մեծ յարգ են վայելում. իբրեւ փորձառու՝ նրանք են ցեղասպանների խորհրդակամները: Բոլորը քիւրդ ծերունիները անխափր ծերակայի պիտանքն են համարում, որի նախադրոն ցեղասպանն է:

Միջնադարեան գրասևսիի զինուոր

սլափառ... կանեմ քեզ... Տղերք, խփեցէք... վռնդեցէք...
վռնդեցէք... մեր երկրից... այդ նորեկ... շներին...
հերիք է... քանդեն... Բէզ... խաբեւայ... անօրէն...
սպանէք... դրան... սատկեցրէք . . .

Տենդային այդ զրուծիւնը շարունակուած էր մի
քանի օր:

Վերջին օրն էր: Բարեկամ, ծանօթ բոլորն էլ հա-
ւաքել էին նրա ակողնի շուրջը, եկել էին, վերջին հրա-
ժեշտը տալու Ադա-Ռըզզօին: Խորին լուսթիւն էր տի-
րում վրանի ներսը: Բոլորն էր տխուր լուսթեամբ սպա-
սում էին հիւանդի վերջին բոսկին: Մահաւան քրտինքը
արդէն պատել էր նրան և նա մէջքի վրայ սլափած,
ծնկները ցից (ըստ քրդական սովորութեան), ծանր շըն-
չառութեամբ միայն յայտնում էր իր կենդանութիւնը:
Յանկարծ նա աչքերը բաց արեց, նայեց հետաքրքրու-
թեամբ իր շուրջը և կամեցաւ զլուխը վեր բարձրաց-
նել, բայց չըկարողացաւ: Երկու ընկերակից ռուսսիներ,
որ նստած էին նրա գլխի այս ու այն կողմը, նրա ակ-
նարկութեան վրայ՝ զլուխը բարձրացրին, նստեցրին և
բարձեր տւին կռնակը:

—Ո՛ւր են որդիներս . . .

Մօտեցան որդիները այս ու այն կողմից:

—Տեսէք, որդիք, ես մեռնում եմ,—խօսեց նա
ծանր կերպով,—ես մեռնում եմ, բայց ոչ հանգիստ և
սովորական մահով, կամ իմ ցեղիս իրաւունքները պաշտ-
պանելու կռւի պատւաբեր դաշտում . . . այլ մեռնում եմ
այն հրացասնի գնդակով, որ իմ ձեռքով լցրի և տւի տմարդ
թշնամուս ձեռքը... Ես ինքս խոնարհւեցի ստրկական
լծի առաջ, ես ինքս իմ ձեռքով այդ լուծը դրի արա-
նոցիս և ինձ դատասպարտեցի նախատինքի և նզովքի. ես
ինքս իմ ձեռքով այդ սև-մուրը քսեցի Հասնանցի ցեղի
ճակատին. ես արեցի, բոլորը ես արեցի... և ահա իմ

արարքներն ալստիժը կրում եմ:—Ի՛նչ պատիժ կարող է
այնքան ծանր լինել Հիւսէյն Սղայի թոռ՝ Սղա-Ռըզզօի
համար, քան այն՝ որ իր աչքի առաջ թշնամին մտնէ նրա
տունը և յափշտակութիւններ անէ . . . Ի սէր Աստու-
ծոյ, որդիք, լբերէք ձեր բոլորիդ ոտքը համբուրեմ, միայն՝
սրբեցէք մեր ցեղի՝ ճակատից իմ ձեռքով քսած մուրը . . .
Ձեր պապերը աշիր են եղել, դուք ևս աշխատեցէք աշիր
լինել. կամ հինգ եղբայրներդ էլ մեռէք կուրի դաշտում,
կամ կրկին վերականգնեցէք ձեր աշիրութիւնը . . . Ահա ես
մեռնում եմ, բայց ո՛չ աշիրի մահով. ես անարժան ժա-
ռանդ եմ իմ անվեհեր պապերի, ես անարժան եմ ա-
շիր անւան,—դուք աշխատեցէք արժանաւոր լինել . . .
Որդի Սօսըն, անդրանիկ որդիս՝ դու ես, քեզ վրայ է մնում
բոլոր ծանրութիւնները. դո՛ւ պէտք է կառավարես եղ-
բայրներիդ—նրանք քո հրամաններից չեն շեղւիլ: Միտքդ
պահէ ասածներս . . . Թողնում եմ քեզ օրհնութեանս հետ
և անէծքս՝ եթէ կատարելու չըլինիս (ւմ ոսիաթս*) . . .
Կամ մեռէք բոլորդ միասին և կամ դուրս վաճկեցէք մեր
երկրից այդ անօրէն, այդ տմարդ լաղերին՝ կրկին ձեռք
բերելով ձեր անկախութիւնը—աշիրութիւնը . . .

Աշիր բառը թշառ ծերունու բերանին մնաց. և
արտասուքի խոշոր կաթիլները դուրս ցայտեցին նրա խամ-
բած աչքերից. զլուխը երերաց և մի կողմը թեքուելով՝
դէմքի վրայ նշմարեցին զանազան ցնցումներ . . . Նա
փչեց վերջին շունչը:

—Սօսըն՝ կը կատարէ քո ոսիաթդ, հայր. նա քո
վրէժդ կըլուծի . . . Եւ այն ժամանակ միայն լաց կը
լինի քեզ վրայ, երբ արդէն կատարած կըլինի քո սուրբ
պատւէրներդ, այն ժամանակ և նա արժանի կըլինի քո
հարազատ որդին կոչւելու . . .

*) Ոսիաթ նշանակում է՝ կտակ, պատւեր, որ տալիս է մեռնողը
իր հարազատներին:

Այս ասաց որդին և մօտենալով համբուրեց հօր ձեռքը. միևս եղբայրներն էլ հետևեցին նրա օրինակին, կրկնելով նոյն խօսքերը.

—Մենք կրկնատարենք քո պատւերներդ, հայր . . .

Մահադ-Բեգն էլ երկար ողջ չըմնաց. նա ևս մեռաւ, բայց փառքի և իշխանութեան մէջ: Նա մեռաւ՝ իրազօրձած իր բոլոր նստատակները, թողնելով եօթն որդիներին՝ մեծ հարստութիւն և խարդախ միջոցներով ձեռք բերած մի իշխանութիւն . . .

Մահադ-Բեգի եօթ որդիներն էլ նորահաս երիտասարդներ էին, եօթն էլ միանման՝ թէ դէմքի գծադրութեամբ և թէ հագուստի ձևերով. կարծես նրանք մի խնձոր լինէին եօթն կտոր արած: Հօր մահից լետոյ, երիտասարդական սնափառութիւնը նրանց տունը խորասուզեց աւելի ևս զեղխութեան, շռայլութեան մէջ. . . Եթէ հօր կենդանութեան միջոցին պատկառանքի, խղճի ամենափոքր նշոյլ կար, այն ևս վերացաւ: Ամբողջ Բաղրևանդը եօթն արենախում եղբայրների ձեռքին այրւում, առջորւում էր: Սև Ժայռի ամրոցը դարձել էր մի կատարեալ տարտալոս, իր բոլոր արհաւիրքներով, մի քստմենլի ոճրագործութեան կենդրոն . . . Ամեն օր մի քանի մարդիկ ամենաննշտն լանջանքի համար, անասունների նման խողխողւում էին ափսոսել . . . ամեն օր մի քանի անմեղ կուսանք բռնաբարւում . . . Ամրոցից արեան հոս էր փչում . . .

Ներքը վխտում էր Ժողովրդի մի ահագին բազմութիւն՝ բաղկացած ստրկացրած անհամար ծառաներից,

գերած աղախիններէց, բռնի կերպով յափշտակած կանանցից և աղջիկներէց, որոնք ծառայում էին արիւնսրբու բէգերի անասնական կիրքերը յագեցնելուն . . . Եօթն եղբայրները քանդում, կողոպտում էին ամեն ինչ, լինէր ոսկի, արծաթ, ձի, եզ, տղայ, աղջիկ, կին—բոլորը մի և նոյն էր նրանց համար, նրանք տարբերութիւն չէին դնում՝ անշունչ առարկայի, անասունի և մարդու մէջ: Կողոպտում՝ կողոպտում է, ինչ էլ լինի՝ մի և նոյն է, պէտք է տարւի ամբողջ և ծառայեցնւի բէգերի պէտքերին . . . Ուր մի գեղեցիկ աղջիկ քրդուհի կար, նրանք տանում էին, մի երկու օր ծառայեցնում էին իրանց կրքերին և ապա դարձնում իրանց երեխաների լալալի *)։ Ո՛ւր մի աշխոյժ պատանի էին նկատում, տանում էին իրանց համար սէյիզ **)) կամ սպասուոր։ Ո՛ւր իմանում էին մի տնտես քրդուհի կայ՝ ուժով քաշում, տանում էին իրանց քէյվանի ***))։ Ո՞վ կը համարձակէր ընդդիմալ բէգերի լիազօր իրաւունքին . . .

Առաւօտ էր:

Եօթն մանկահասակ սէյիզներ, Եօթն արաբական նժոյգների սանձերը բռնած, ամբողջի դռան առաջ սպասում էին բէգերի դուրս գալուն, որ պիտի գնային զբօսնելու։ Ս.հա հպարտ-հպարտ դուրս եկան նրանք, գեղե-

*) Լալալի—դայիակ, ծծուայր, աղախին. այսպէս են կոչում տահաարակ լալալ նորատի կանայք, որոնք մի օր ևս իցէ պաշտօն են կատարում քերդ ընտանիքներում:

**)) Սէյիզ—միսպան. քերդ բէգերը իւրաքանչիւր նժոյգի համար մի յատուկ սէյիզ են պահում. նրա պարտականութիւնն է ամբողջ օրը հող տանել այդ ձիու վրայ,—կերակրել, թիմարել, դաշակել, դուրս տանել, ման ածել ևս այլն.

***)) Բէյվանի—աղախին. որի պարտականութիւնն է միայն խոնարհութիւն. այս պաշտօնը կատարում են ընդհանրապէս հասակն առած կանայք:

ցիկ զարդարւած՝ կապուտ չուխայից նեղ անդրալարտիկով, կարճ, մինչև գօտկատեղը հասնող բաճկոնով, կարմիր ֆէսը գլխներին, արծաթապատ զէնքերով, երկար լախտը ձեռքերին։ Սէլիզները աջ ձեռքով սանձերը բռնած, ձախ ձեռքով բռնեցին ասպանդակները և բէգերից իւրաքանչիւրն իր ձին հեծնելով՝ քշեցին յառաջ։ Բասնի չափ հեծելագօր լազ թիկնապահներ հետևեցին նրանց։

Անցաւ խուճբը Ծաղկոց հովտով, բարձրացաւ համանուն սարի գագաթը։ Յարմար անունով սարի առատ բուսականութիւնն իր կողմն էր գրաւել անթիւ ոչխարների հօտեր, որոնք սփռւած ծաղկախառն խոտերի մէջ, հովի կախարդական սրնգի ելևէջների հետ՝ ծնօտների ներգաշնակ շարժմամբ քաղում էին իրանց սնունդը։

— Տեսէք, տղերք, ձայն տւեց բէգերից ամենափոքրը— Բնչ կըտաք, որ գնդակով խփեմ այն սպիտակ մեծ ղօշի ուղիղ ճակատի մէջտեղ եղող սև պիսակին . . .

— Ձեռ կարող, ապա փորձիր,— ասացին եղբայրները հեգնական ժպիտով։

Փոքր եղբայրը վայր բերեց ուսից հրացանը և նշան արեց։

Հրացանը պայթելուն պէս՝ ղօշը գլորւեց, հօտը ցրւեցաւ։

— Ապրիս . . . ջան բէգ,— գոռացին թիկնապահ լազերը։

— Ճակատին չէր, կողքին տիպաւ,— ասացին եղբայրները, նրան բարկացնելու համար, և հռհռալով շարունակեցին իրանց ուղին՝ գանազան կատակներ անելով, զւարճանալով . . .

Իսկ այնտեղ, խեղճ հովիւը չըգիտէր բարկութիւնից ինչ տնէր։ Երևի նա մի վարձկան էր, բայց այդ մի և նոյն է նրա համար,— իր հօտի իւրաքանչիւր ոչխարը

հաւատար էր իր հարազատ զաւակին. նա նրանց վրայ նոյնքան խնամք էր գործ դնում, որքան զաւակներին: Արտասուքը խեղճի աչքերին, զօջի գլուխը երկու ձեռքով բռնած՝ այս ու այն կողմն էր շուռ ու մուռ տալիս և անէծքներ թափում:

— Զեր քօքը (ցեղ) ջնջւի, բէգեր... այս անասունը ի՞նչ էր արել, որ ի գուր տեղը արիւնաշաղախ արեցիք... արիւնաշաղախ մեռնէք դուք, ձեր տունը հիմնադատով լինի գլխներիդ...

Բէգերի խումբն անցաւ:

Լեռան կատարին գտնուում էին հասնանցիքի վրանները: Բէգերի խումբը կանգ առաւ Ալա-Ռըզզօյի վրանի առաջ: Տղամարդիկ տանը չէին, հարսները եկան անկոչ հիւրերին ներս ընդունելու և պատելու: Իսկոյն եկաւ տեղանը, զարգարած ամեն տեսակ բարիքներով—չորացած սեր, հում սեր, նոր կարագ, մածուն:

— Ա՛յ հարս, այս ի՞նչ լաւ կապերա է, — ասաց մեծ բէգը՝ զննելով վրանի մէջ փռած թանգազին կապերաը, — այս մեծ օղային շատ կը յարմարւի... Տղայ, Արգուլ-լահ, — դառնալով դէպի իրանց սպասաւորներից մէկը, — այս կապերաը վեր կառնես... Այ հարս, ինչպէս երևում է ձեր տղերքը տանը չեն, երբ կըզան՝ կասէք. բէգերն այստեղ հիւր էին, հրամայեցին, որ մի քանի մսացու հօգնաջներ, կառնենք *) ուղարկէք:

Դուրս եկան նրանք, հեծան ձիաները:

Վրանից ոչ հեռու, ահա մի գեղեցիկ նժոյգ, երկու առջևի ոտները կարճ շղթայով միմեանց ըլկոլած, արածում է:

*) «Իւրեքը կնիւսներին կեանքը բաժանում են մի քանի շքեղանքի եւ մի եւ նոյն կենդանուն շքանքներում՝ զանազան անուններ են տալիս՝ աջալէս, օրինակ՝ Ուշխար. միամեայ շքանքում՝ կոչում է բարիս, երկամեայ շքանքում՝ կառ, եռամեայ շքանքում՝ հօգնաջ. իսկ Ածը՝ նոյնպէս միամեայ շքանքում՝ դիսիկ, երկամեայ շքանքում՝ եռամեայ՝ բրզըն».

—Տղերք, ձայն է տալիս բեգերից մէկը թիկնապահ
լազերին, ջարդեցէք այդ ձիու բխովը . . . Հրամանը
կատարւեց և ծառաներից մէկն իր ետեւից քարշ տալով
բերում է ձին:

Երեկոյեան նա մտաւ բէգի տխուր, իսկ Ադա-Ռըզ-
զօյին վրանից բերւած կապերտը փռւեց բեգերի մեծ
օդէն . . .

Ամրոցի սենեակներից մէկի մէջ կարգով շարւած
էին եօթն եղբայրները, նստոտած դուլթնի ներքնարկ-
ների վրայ, թիկն տւած թաւշեայ բարձերին և սուրճի
ոսկեզօծ զինջանները ձեռքներին. նրանք մերթ խմում
էին, մերթ սլորապտոյտ երկայնափող նարգիլէն խռ-
խռապնում և միմեանց հրամեցէք անում, չըդադարե-
լով զրոյցներ անել զանազան առօրեայ հարցերի և դիպ-
ւածների մասին: Բարձր աշտանակի վրայ վառւում էր
հաստ ճրագւէ մօմը և իր ալօտ լոյսի հետ լցնում էր
սենեակը ճենճերային խեղդող օդով: Երկու սպասաւոր-
ներ ամենահլու կերպով կանգնած էին դռան լեռնը,
ձեռքները կուրծքներին դրած և սպասում էին բեգերի
հրամաններին:

—Տղայ Զրքօ.—խրօխտ ձայնով դարձաւ մեծ բէգը
դէպի սպասաւորներից մէկը.—բռնեցի՞ք բոլորին, տու-
նը կողոպտեցի՞ք. քանի՞ կին էք բերել . . .

—Բէգ, տղերքից միայն մէկին կարողացանք բռնել,
—պատասխանեց սպասաւորը երկիւղածութեամբ մի քալ
յառաջ գալով.—միւս եղբայրները և կանայք անհետա-
ցել են՝ երևի մեր քիւրդ սէյիզներից մէկը երեկւայ ձեր
հրամանը լսելով՝ հաղորդել է նրանց և նրանք թաքնւել
են. իսկ ապրանքը՝ բոլորը կողոպտեցինք, վրանները քան-
դեցինք, ամեն ինչ այժմ գտնւում է մեր ամրոցում . . .

—Ինչո՞ւ չըզտաք նրանց. երկինք Հօ թռած չեն լինիլ . . .

—Երկիւղ կրեցինք խուզարկել ամբողջ ցեղի վրանները (այդ անպիտան Հասնանցիք մի փոքր երկիւղալի ցեղ են), կարող են յանկարծ զրգուել և ապստամբւել . . .

—Վախկոտներ . . . Վաղը բոլոր սէյիզիներին «փայտի կրկալէք» և կիմանաք այդ լրտեսն ո՞վ է այստեղ, որ այստեղի լուրը հաղորդում է ուրիշներին:

—Պատրաստ եմ ձեր հրամանին:

—Ո՞ր եղբօրն էք կալանաւորել:

—Հասօին:

—Բերէք այստեղ,—մի քանի հատ էլ ճիւղոտ:

Ծառան դուրս թռաւ:

—Պէտք է դրանց ընտանիքը ջնջել, շատ են կատարել:—Բայց, Օմա՛ր, դարձաւ նա դէպի եղբայրներից մէկը,—ո՞վ բերեց այդ լուրը քեզ:

—Մի Ջընկըցի քիւրդ . . . Նա ասաց, որ մի օր հիւր է եղել Սլա-Ռըզգօյի տանը և լսել է, թէ Սօսնն ինչպէս սկսել է զրգուել ռուսալիներին, որ նրանք յորդորեն բոլոր երիտասարդներին զինւել իրանց, բէգերի դէմ. և ինչպէս ռուսալիներից ոմանք համամիտ են գտնւել, ոմանք ոչ: Սօսընն սկսել է նրանց էլ յորդորել և վերջապէս համոզել է:

—Ծանօ լիբբն է այդ անպիտանը . . . պէտք է դրա գլուխը խուզել *), եթէ ո՛չ՝ դա վտանգաւոր կարող է լինել . . .

—Դրանց ցեղի մէջ «խուզելու» շատ գլուխներ կան—խօսեց եղբայրներից մի ուրիշը,—բայց հերթով կըսկսենք...

—Բայց ի՞նչ կին ունի անիծածը . . . վրայ բերեց եղբայրներից մի ուրիշը:

—Իէ որ աչքդ դրել ես՝ քեզ լինի . . . առատաձեռնութեամբ պատասխանեց մեծ բէգը:

*] Փայտի կտպել—փոխարեւակամ մոքով մի դարձեալ է, որ նշանակում է փայտով ծեծել, կամ աւելի յարմար է ասել Փալախկայի նիթարկել:

*] Բիւրդերը թէւս սպանել («յորշտըն») քառը ունին, սակայն շատ քիչ են գործ ածում՝ այդ—երկու սպանել քառը վատ է նշուում՝ նրանց սկանջին. դրա փոխարէն գործ են ածում «խուզել» (կուռուղն), որ քսպանել է նշանակում:

—Միւս եղբօր կինն աւելի գեղեցիկ է,—մէջ մտաւ մի ուրիշը,—այն որ ճակատի և թշերի վրայ կտալոյտ խաւեր^{*)} ունի: Բթասողի^{**)} հետ շողշողում է ամբողջ գէմքը:

—Այն էլ քեզ լինի . . .

—Ես Սօսընի ձին եմ ուզում,—ես նրանց մօր ոսկէ ապարանջանը,—ես այն մետաքսեայ բաժանմունքներով վրանը,—վրայ բերին եղբայրներից իւրաքանչիւրը: Մեծ եղբայրն էլ բոլորին դոհացում տալու համար քեզ լինի, քեզ լինի,—ներով էր պատասխանում:

Բացւեց սենեակի դուռը: Ներս մտաւ ծառան, իր հետ բերելով մի երիտասարդ քիւրդ՝ բազուկները ամուր ետևին կապած: Կարմիր ասւէ արխալուղը, գիւլաքաղթի նուր նաշխած կապոյտ բաճկոնը և կարմիր կաշւէ ջրգմանները (կօշիկներ) ցոյց էին տալիս նրա ազնւատոհմ լինելը:

—Այս էր ձեր բարեկամութիւնը, բէգեր,—վստահօրէն ասաց նա ներս մտնելով:—Այսպէս էք պատուում դուք ձեր բարձրացնողին, ձեր բարերարին . . .

—Այդպէս էք ապստամբեցնում մեր դէմ ձեր ցեղին,—պատասխանեց նոյն ձևով հեղինորէն մեծ բէգը.—այդպէս էք գինւում մեր դէմ և կամենում եօթ եղբայրներիս էլ կոտորել . . .

—Ձե՞ որ, բէգ, մեր միջոցաւ մարդ դարձաք, չէ՞ որ իմ հայրս էր ձեզ այգալիսի բարձր դիրք տւողը,—դուք այս բոլորը մոռացութեան տւած, չըբաւականացաք մեր ունեցածը քաղցր-քաղցր վայելելով, այժմ կամենում էք մեզ դերել, կամենում էք սրբապղծել մեր ընտանեկան սրբութիւնները, խլել մեր կանանց, քաշել տանել մեր կոյս աղջիկներին—ինչպէս տանենք այս բոլորը . . .

^{*)} Բրդուհիք ղեռ փոքր հասակում, արհեստական կերպով իրանց ճակատի և պտերի վրայ խաւեր են դրոշմում—ասեղով ծակում են մարմնը և վէրքի մէջ լեղակ կամ կաթասի մուր լցնում: Վէրքը տառիջանալուց յետոյ, մաշկով ծածկում է մուրը եւ զոյացնում անջնջելի խաւ:

^{**)} Բրդերն ասում են «խզէլ»^{*)} ակամջօղի ծելով մի զարդ է, որ բրդուհիք անց են կացնում իրանց քիթը, մանկութիւնից տականջների հետ միասին ծակած անցքի մէջ:

Ձէք կարող, բէդ, չէք կարող . . . Եթէ կարողացաք մինչև այժմ այդպէս վարուել, այդ մեր միւս ազգակից տմարդ ցեղերի շնորհիւն էր . . . բայց այսուհետև, եթէ նրանք էլ զինակից լինին ձեզ, Հասնանցիք դարձեալ ուշադրութիւն չեն դարձնի. մենք արդէն պատրաստ ենք ձեր տնարդ լուծը թօթափել, մենք պատրաստ ենք աշխուժեցնելու . . .

— Լուիր, շուն . . . Խնջալէս ես համարձակուում իմ դէմ այդպիսի յանդուգն կերպով խօսել . . . լուիր, եթէ ոչ՝ լեզուդ կտրել կրտամ . . .

— Այո, Հասնանցին միշտ յանդուգն է . . . Ես չեմ վախենում՝ ոչ քո այդ սպառնալիքներից և ոչ քո այս կապանքներից. շատ, շատ՝ պէտք է սպանել տաս . . . Ինչ եմ հոգում, հօ եղբայրներ, ցեղակիցներ ունիմ, նրանք իմ արիւնս չեն կորցնի, կարող են վրէժս լուծել . . .

— Վայր ձգեցէք այդ շանը, — որոտաց մեծ բէզը և վեր թռչելով տեղից, մի ամուր աստակ հասցրեց համարձակ քիւրդին:

Կաշկանդւածը ցնցւեց, մի քանի շարժում դործեց, բայց կապանքները թոյլ չըտւին ձեռք բարձրացնել: Նա բարկութիւնից դողդողաց, դէմքը շառագունեց և տատմները ամուր սեղմելով՝ ոտքի մի հարւածով ցած դըլորեց բէզին:

Բոլոր եղբայրները միանգամից յարձակւեցան նրա վրայ և ոմանք բռնեցին նրով, ոմանք աքացիներով սկըսեցին անխնայ հարւածել:

— Սպանեցէք, տմարդ տնիրաւներ, սպանեցէք, վրատահ եմ վրէժխնդիր լինողներ կան. շուտով կըքանդւի այս ամբողջ ձեր գլխին և կըվերանայ ձեր բռնաւոր լուծը մեր ցեղի վզից . . .

Նրա ձայնը խլացաւ բէզերի հարւածների և լիշուցների աղմուկի մէջ:

Չըռ-կանի աղբիւրի մօտ, այդ փոքրիկ տափարակի վրայ կանգնած էին չորս զրահաւորւած ձիաւորներ, իսկ նրանց շուրջը հաւաքւել էր քիւրդերի մի ահագին բազմութիւն, բաղկացած ամեն հասակի և սեռի անհատ-

ներից: Բազմախանների մէջ յանկարծ տիրեց մի խորին լռութիւն և ձիաւորներից մէկն սկսեց խօսել ճառասացութեան ձևով.

—Տղէրք, էլ ի՞նչ մնաց մեզ, մեր երեսին էլ պատիւ չըկայ... Մենք մեր ցեղի—Հասնանցիքի վերջին թուք ու մուրը եղանք, մենք արատաւորեցինք մեր պապերի անմահ անունը... Նրանք վաղը իրանց շիրիմներից զլուխները կը բարձրացնեն և իրանց բերանով կը թքեն մեր երեսին: Ամօթ, ամօթ և Հազար նախատինք մեզ: Մեր տունը կողոպտում են, մեր առածը, մեր աշխատածը տանում են, բաւական չէ՝ մեր կանանց, աղջիկների պատիւն էլ ոտնակոխ են տնո մ և մենք դեռ վախկոտ կընոջ պէս վերմախը քաշում ենք զլխներէս, որ մեզ չը նկատեն: Թքած ա՛յն աշիր^{*)} կոչման վրայ, որ մենք ենք կրում: Այդ կոչումը մենք այսօր կրում ենք ոչ իբրև պարծանք, այլ՝ իբրև նախատինք, իբրև մի սև դրոշմ, կնքած մեր սև և անամօթ երեսների վրայ... Հազար անգամ երանի կը լինէր, որ „Հասնանցի“ անունը մեր պապերի ժամանակ վերանար աշխարհից, այլ ևս գոյութիւն չունենար. գոնէ այսօր ուրիշ ցեղեր գովաբանութեամբ կասէին՝ մի այսպիսի աշիրաթ ցեղ է եղել անցեալում: Մենք ինչո՞ւ Համար մնացինք, ինչ յետնորդներ թողեցին մեր պապերը. —թողեցին որ մի սև քօղ քաշենք նրանց բոլոր սխրագործութեանց վրայ... Տղէրք, եթէ մի կաթիլ գոնէ պատուի նշոյլ մնացել է ձեր երեսին՝ բաւական է Համբերէք, բաւական է տանէք յալքան անպատուութիւնները... Ես իմ եղբայրներով վերջնականապէս վճռել ենք, եթէ նոյն իսկ մեզ հետ ուրիշ եկող անգամ չը լինի, գնանք և մեռնենք մեր պատուի Համար: Ո՛վ ձեզանից մարդ է, զգացմունք ունի, թող գէնք վեր-

^{*)} Ձէս քառից է առնւած, որ նշանակում է կտրիճ, անվեցեր Աշիր—ազատանի. Աշիրաթ—ազատ, անկախ ցեղ.—այսպէս են կոչուում այն բոլոր ցեղերը, որոնք պարսպում են միայն խաշարածութեամբ և թափառաշրջիկ կենք են վարում. Սրանք ազատ են կանախաշաւան հարիկերից: Իսկ քիւրդերի այն փոքրածիւ մասը, որ նստակեաց կենք է վարում և պարսպում է երկրագործութեամբ, կոչուում է Ռայա, որ նշանակում է հպատակ, հարկատու.

ցնի և հեաւի մեզ, իսկ ո՛վ որ կին է՝ թող բերելը գերծել տայ, մի լաջիկ*) քաշէ երեսին... Հերիք է որքան տարանք լազերի տաճ առաջաւորութիւնները, հերիք որքան մեր ցեղը ծաղր ու ծանակ դարձաւ: Ո՛վ որ մարդ է՝ թող այս ըսպէիս զէնք վերցնէ... Կամ միանդամից ջնջւե՛լ, կամ ազատւե՛լ...

Խօսող երիտասարդը Սոսնն էր, Աղա-Ռըզզօի մեծ սրդին:

Չորս եղբայրների սպառազինութիւնը պարզ ցոյց էր տալիս, որ նրանք որոշել էին վերջնականապէս իրանց անելիքը և կազմ ու պատրաստ էին հէնց այդ ըսպէին ճանապարհ ընկնելու:

—Մենք պատրաստ ենք զոհւել ձեզ հետ,— ձայն տւեց երիտասարդների մի սուար բազմութիւն և իւրաքանչիւրը վազեց անմիջապէս իր զէնքերն ու ձին վերցնելու:

—Շաբան-Աղի տղերքը չիմանան,— ձայն տւեց Սօսրնի եղբայրներից մէկը:

—Նրանց ևս յայտնեցէք,— վրայ բերաւ Սօսրնը,— ալիս թագցնելու հարկ չը կայ: Եթէ նոքա մեր ընտանիքի հետ թշնամի են՝ այդ չի նշանակում, որ մեր ձեղի հետ ևս թշնամի են, որին պատկանում են և իրանք: Այստեղ հարցը ընտանեկան չէ, ցեղական է, նրանց ևս յայտնեցէք: Եուտ վերադարձէք, սպասում ենք...

XXI

—Ես ևս պէտք է գամ, Սօսրն:

—Ապա ո՞ւմ ես յանձնում այդ մանկան:

—Աստուծուն...

—Ինձ լսիր, Ֆէրօ, մնացիր. թերևս մենք՝ չորս եղբայրս էլ սպանւինք, զոնէ այդ երեխան ապրի, մեր ճրագը վառ պահէ. . . Դու մի կին ես, մեզ հետ լինիս չըլինիս՝ միևնույն է:

—Մի կին ասելով՝ ի՞նչ ես ուզում ասել, Սօսրն:

—Ուզում եմ ասել՝ աւելի լաւ է գու այդ երեխան հոգատար լինիս, քան մեզ հետ գատ:

—Ես կամենում եմ վրէժս իմ ձեռքով լուծել: Ես

*) Կնոջ զվարի շոր, փաթաթան.

կամենում եմ այն աղերարար, անօրէն շների արիւնով իմ ձեռքերը լանալ, լանալ այն ձեռքերը, որ հարիւր անգամ նրանց սիրի՞ծ ոտքերը լացել է, որ նրանց անյագ սրկորը լցնելու համար շատ անգամ չարչարել, տանջել է: Իսկ նրանք իրանց երախտադիտութիւն ցոյց են տւել մեր տունը քանդելով, մեր ինչք ու ստացւածքը կողոպտելով: Այդքանը բաւական չէ, ինչ, որ մի ժամանակ Ֆէրօ-քոյրիկ էին կոչում՝ հազար ու մի լիտի և տնապահաւ խօսքերով անապատեցին: Ձէ, Սօսըն, ես պէտք է դամ ձեզ հետ և այն, այն լիբը Օմար-Բէկի արիւնից մի բուռը խմեմ, խմեմ որ այս այրւած սիրտս հովանայ: Պէտք է դամ և իմ աչքով տեսնեմ այն անաղուհաց շրների մահը, որ ոտնատակ տւին թէ երախտադիտութիւն, թէ օգնութիւն և կամեցան արատաւորել մեր ընտանիքի սրբազան սպասիւր...

— Լսիր ինչ, սիրելի Ֆէրօ, սիրող այրւած է՝ այգպէս տաք-տաք ես խօսում. բայց միւսն ոչն է, ես թէ քո և թէ Հասօի վրէժը կը լուծեմ (այն Հասօ, երեկ այս ժամանակ մեզ մօտ էիր, երեկ այս ժամանակ հինգ եղբայր էինք, իսկ այսօր . . . արդեօք սպանեցին անօրէնները, արդեօք օշնութիւն կանչեցիր, եղբայրներդ չը լսեցին) . . .

— Այրւած է սիրտս, այո՛, այրւած է, պէտք է նրանց արիւնով հովացնեմ:

— Խնդրում եմ, Ֆէրօ, ո՞վ է տարբերութիւն դնում իմ և քո մէջ . . . Նս գնում եմ . . . թէ ողջ կը մնամ՝ կը վերադառնամ քեզ մօտ՝ մեր ընտանիքի վրայ ձգած արատը եղծելով, իսկ եթէ կը մեռնեմ, իմ տնունով օրօր կատես այդ մանկան, կը պատմես նրան մեր տան անցեալը և դա մեծանալով, թէ վրէժխնդիր կը լինի և թէ մեր ճրագը վառ կը պահի . . . Մնաս բարով, Ֆէրօ, զուտկիս լաւ պահիր, մեծացրու աշխրի հոգով և դու կատարած կը լինիս քո թէ ամուսնական և թէ ծնողական պարտականութիւնը . . .

Երկու երիտասարդ ամուսիններ փաթաթեցին իրար պարանոցով:

— Նս էլ կը դամ, Սօսըն:

— Լսիր ինձ, Ֆէրօ, լսիր:

Գլխաւոր Հայրը յետ քաշեց մանկան երեսի քօղը, որ մշմշալով ծծում էր մօր կաթը և մի Համբոյր տւեց նրան: Մանուկը բերանը յետ քաշեց, նայեց Հօր երեսին և ժպտաց:

— Մնաս բարով, որդիս, եթէ Հօրդ Հարազատ որդին ես, նրա վրէժը կ'առնես . . .

Կրկին Համբոյրներ և երկու երիտասարդ ամուսինները տալով միմեանց վերջին հրաժեշտի ողջոյնը, բաժանւեցին: Սօսընը հեծաւ ձին և քշեց այն կողմը, ուր սպառազինւած սպասում էր իր խումբը, իսկ Ֆէրօն բարձրացաւ մօտակայ բլրի վրայ և այնտեղից նայում էր ասպախմբին, որի գէնքերի և ասպանդակների շրխկշրխկոցը երկար ժամանակ հասնում էին նրա ականջին, մինչև նրանք բոլորովին անյայտացան՝ մտնելով կարմիր ժայռի ետևը: Մի քանի րոպէ ևս Ֆէրօն աչքերը չէր հեռացնում այն կէտից, ուր անյայտացաւ ասպախումբը. յանկարծ մի ինչ որ ազօտ յոյս ցոլաց նրա մտքի մէջ.

— Թող ինձ Ֆէրօ չասեն, եթէ ասածս չտեսնեմ . . .

Արեւը վաղուց հորիզոնից բարձրացել էր և աշնանային ցուրտ գիշերւան յաջորդել էր ախորժելի և դուրեկան եղանակ: Մամադ-Բէդի ամբօցի դռները վաղուց բացւել էին և բէգերի հրամանի համաձայն՝ տասից տւելի ծառաներ վաղուց սպասում էին դռան առաջին: Նրանցից իւրաքանչիւրը մի ձեռքով բռնած ունէր իր ձիու սանձը, իսկ միւս ձեռքով մի գեղեցիկ կարմիր կամ կապուտ ջուլով զարդարած բարակի արծաթանման շրդ-թան: Անհամար մօներ քօջիններ և զաղարներ *) թլուվում էին այս ու այն կողմը: Հաստավիզ դամբուներն արհամարհական վեհութեամբ, պոչերը ծալած մէջքներին, պտտւում էին նրանց մէջ, առանց ուշադրութիւն դարձնելու մօների չարածճիների անվերջ հաջոցներին: Գեղեցիկ նժույգները դափում էին գետինը՝ կարծես հասկա-

*) Նայած շների հատակի ցեղական մեծութեան, փերդները շներին հետևելու անուններն են տալիս.—գուրիկ, զամբո, տաժի, զաղար, քօջի:

նալով այդ օրւայ իրանց կատարելիք գւարճութիւնները: Գուրս եկան և պատանի քիւրդ *սէյիզները*, քաշելով իրանց ետևից Բէգերի արտբական նոյգները: Աշխոյժ կենդանիները ռունգները լայն բաց ու խուփ անելով, պարանոցները դէպի վեր աղեղնաձև թեքելով՝ կուսաէր աչքերն ուղղում էին միմեանց վրայ, ցածր խրխինջներ արձակում և կամենում մօտենալ միմեանց. բայց առոյգ *սէյիզներ*ի ամրաջիղ ձեռքերն արգելում էին նրանց . . . Նրանք մի ձեռքով ձիաների սանձերը բռնած, միւս ձեռքով սղալում էին նրանց մետաքսանման բաշը, շոյում փռուկ ուն աչքերը, ուղղում արծաթապատ զարդարանքները, որ մի գուցէ մի պակասութիւն նկատեն տէրերը և զիտողութիւն անեն:

Գուրս եկան բէգերը:

Հաւատարիմ բարակները նրանց տեսնելով մի ուրախական հեծկլտոց բարձրացրին, իսկ մանրիկ *քօջիները* և *գաղաւթները* վազվզելով փաթաթուցին նրանց ոտքերը՝ նայնպէս հեծկլտոցներ արձակելով: Սէյիզները բռնեցին ասպանդակները և բէգերը հեծան:

— Զրքօ, — ձայն տւեց մեծ բէգը ծառաներից մէկին, — ես վերադառնալով՝ այստեղ պիտի գտնեմ Հասնանցի Ռըզզօի ողջ ընտանիքը, — թէ մարդ, թէ կին, թէ երեսայ. գետնի տակն էլ որ լինին՝ պէտք է հանես բերես . . .

— Ծառայ եմ, — պատասխանեց ծառան խորը զլուխ տալով:

— Կըվերցնես երեսուն ձիաւոր, կը մտնես նրանց ցեղի մէջ, պանրի տկերն անգամ կը խուզարկես՝ մինչև բոլորին կը գտնես:

— Պատրաստ եմ:

— Յառաջ:

Բարակներն ազատւելով իրանց կաշկանդաւ շղթաներից՝ ուրախական ոստումներով այս ու այն կողմն թռչկոտալով, լառաջ սլացան: Նրանց հետևեցին բաշիները, որոնց ետևից և բէգերի որսորդական խումբը:

XXXX

Արևը մօտ էր մայր մտնելու: Որսիկանները իրանց հարուստ աւարով վերադառնում էին Ծաղկանց ձորի

Փոքրիկ բարեգործ

ուղղութեամբ: Մերանցից իւրաքանչիւրը ուրախ-ուրախ պատմում էր այդ օրւայ որսորդութեան մէջ գործ դրած իր ճարպիկութիւնները:

Նրանք արդէն անցել էին հովիտը և հասել այն սարահարթին, որտեղից երևում էր նրանց ամրոցը: Արևի վերջին շողերն նոր անյայտացել էին ամրոցի կատարից:

—Այդ թնջ ձիաւորներ են գալիս դէպի մեզ,—ասաց մեծ բէգը աչքերն ուղղելով դէպի ամրոցի կողմը,—նայեցէ՛ք ինչպէս քշում են ձիաներին...

—Երևի Չրքօն է,—սլափախանայց միւս եղբայրը,—գալիս է մեզ աւետելու, որ բոլորին բռնել՝ բերել է:

Բոլորն էլ ուշադրութիւնները լարեցին այն կողմը: Հեռւից մի ձիաւոր սրննթաց գալիս էր դէպի որսկանները, իսկ նրա ետևից մի խումբ այլ ձիաւորներ՝ աշխատում էին հասնել: Նուաի խումբը, երևի նկատելով որսկաններին, սկսեց հրացաններ արձակել փախչողի ետևից... Յանկարծ նա՝ երեքայ և երևի գնդակահար՝ ցած գլորւեց ձիու փորի տակը:

Բէգերը մնացել էին շատրած, չըգիտէին ինչպէս լուծել այս հանելուկը: Նրանցից իւրաքանչիւրը ձեռքը տարաւ դէպի իր հրացանը, ստորճանակը, զարաբինէն ստուգելու նրանց լեցուն լինելը:

Սպանուղի ոտքերը փաթաթւած լինելով ասպունդակներին, դիակը քարշ էր ընկել ձիուց և խրտնացնում միամիտ կենդանուն, որը կատաղի մոռնչիւնով, աքացիներ ձգելով այս ու այն կողմն էր թռչկոտում և չէր կարողանում ազատւել այդ տնքաթանեղի շեւից... Ձին մօտենալով բէգերի խմբին, նրանք ճանաչեցին Չրքօի՝ դիակը:

—Ձէ՛նք, տղէ՛ք,—գոռաց մեծ բէգը և հրացանն ուսից ցած բերեց:

Երկու կողմից էլ հրացաններն որոտացին:

Խմբերը մօտեցան միմեանց և սրերը քաշելով՝ խառնւեցին իրար: Ռազարեց հրանթներ ի որոտումները և նրանց տեղի տւին գէնքերի շառաչիւնը, վիրաւորածների կծկծանքն ու վայնասոււնը:

Եկւորները թւով աւելի քիչ էին, քան որսկանները, սակայն նրանք այնպիսի եռանդով և անվեհերութեամբ

էին կուռում, որ անշուշտ բէգերի ողջ խումբը կը ջնջէին. եթէ նրանք ասպարիզից խոյս չըտային: Մեծ բէգը տեսնելով, որ եղբայրներից մի քանիսը ցած գլորւեցին, ինքը ձիու գլուխը շուռ տւեց դէպի ամրոցը և սկսեց փախչել: Սօսընը նկատեց այս՝ և սուրը մերկացնելով ընկաւ նրա ետևից: Բէգի թիկնապահ լազերից մէկն էլ նկատելով այս, իր սուրը բարձրացրեց և ընկաւ Սօսընի ետևից, մինչ միւս քիւրդերը յուզւած չընկատեցին այս: Երեքը միևնույն ուղղութեամբ արշաւում էին: Սօսընը հասուէհաս էր բէգին, երբ սուրը բարձրացրեց և կամենում էր ետևից իջնենել նրա գլխին, բայց ետևից եկող լազի ձի յառաջեց և նա սրի մի հարւած հասցրեց Սօսընի ազդրին: Սօսընը շուռ եկաւ դէպի նա և պատասխանեց նրան աւելի ուժգին հարւածով: Լազի գլուխը երկու մասի բաժանւեց և նա ցած գլորւեց ձիուց: Մինչդեռ սրանք իրար հետ զբաղւած էին, բէգը նկատելով այս, իր ձիու գլուխը յետ շուռ տւեց դէպի Սօսընը: Վերջինս կամեցաւ աւելի շուտ իր բազուկը բարձրացնել, բայց ազդրից անընդհատ հոսող արիւնը այն աստիճան թուլացրել էր նրան, որ բազուկը չը հնազանդւեց: Նա երերում էր և հազիւ էր կարողանում ձիու վրայ պահել իրան: Բէգը մօտեցաւ.

—Ի՞նչ ջնջն քիւրդ, կամենում ես Մամադ-բէգի տղայոց հետ մրցել,—ասաց նա և սուրը բարձրացրեց: Բայց ետևի կողմից, անակընկալ կերպով մի անյայտ ձեռք սրի մի հարւածով ցած ձգեց բէգի բարձրացրած ձեռքը. մի ուրիշ հարւած ևս, և նա ձիու ոտքերի տակն էր...

Ուժաստատ Սօսընը խելքը ժողովեց զիտենալու իր ազատչի ով լինելը և յանկարծ ձեռքերը օդի մէջ տարածելով գոռաց.

—Յէրօ... ջան...

Հասնանցի մեծ, փոքր, հաւտքւել էին Կոնդ-Բըշլենդլլիի կոտորին և սպասում էին անհամբեր, թէ ինչ համբուլ կը գայ ասպախմբից: Բոլորի սիրտն էլ արօխում էր,—մէկն սպասում էր եղբօրը, մէկը՝ սրբուն, միւսը՝ ամուսնուն և իւրաքանչիւրն սպասում էր այն վճռական

րոպէին, երբ ինքը յաւիտեան պիտի խնդար կամ ողբար: Ի՞նչ կըլինէր իրանց գրութիւնը, եթէ լագերն յաղթած լինէին, մտածում էին նրանք:—Սատուած, դու մեր ցեղի անունը չըկորցնես,—փնթփնթում էին ծերունիները:

—Սատուած, Դո՛ւ մեր ցեղը անիրաւներից ազատ պահես,—փրսփրսում էին «պիւրէ»-ները (պառաւ կանայք):

Երեւոյ Հեռւից մի մութ սուեր, որ գնդակի արագութեամբ սլանում էր զէպի Հասնանցիների զօգանը: Շատերը վազեցին նրա առաջ, մի ըսպէ վաղ իմանալու իրանց վճռական բախտը: Զիւսորը մօտեցաւ Հետաքրքիր ամբօխին:

—Ազատւեցանք,—գոչեց նա:

—Փնռք Սատուծոյ,—լսեցաւ բոլորի բերանից:

—Մեռան բէգերը և նրանց Հետ իրանց բանուոր իշխանութիւնը... Գանդւեց նրանց մեր արիւնով կառուցած ամրոցը...

—Էփալլո՛հ, Ֆէրօ,—վարձատրեց նրան ժողովուրդը: Այժմ Հասնանցիք ազատ են...

ՅԱԿ. ՂԱԶԱՐԵԱՆ

Հ Ա Տ Ի Կ

աղուց չէ օրը անյնպէս խաղար էր,
 Եւ արծաթաշող արեւը զարնան
 Կեանք էր ներշնչում—'Չերմիտ ծա-
 փանչներ,
 Եւ ցորենհատիկ ցանում սերմնացան:

Ի՞նչ սիրով էին նրանք սահ տալիս
 Հարազատ հողի փափուկ, տաք զերկը,
 Հագիւ-հագ նրանք անսպասուղ կեանքից
 Մնունդ կը գտնեն մոռանալով վիշտը...
 Բայց որոտմունքով պայծեցան ամպեր,
 Զրաւից անծրել, կարկուտ է տեղում,
 Եւ ցորենհատի սահուն ժպիտը
 Ահա այդ ժամին միտքս է ընկնում:

„Սիրածը հողում արդեօք կը գտնե՞ս—
 Ասում եմ, քո այն խորհած, վառ կեանքըդ,
 Թէ խիստ անծրելից այդտեղ կը փթե՞ս
 Ու շուտ կը ցնդի ախորժ երազըդ“:

Յ. ԿՈՍՏԱՆԵԱՆՅ

ՈՒՂՂԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

Ով իր ազգը կ'ուրանայ,
Զուխտ աչքերով կուրանայ:
 Ես կը մտնեմ անարգել(ք),
 Ով կարող է անարգել:
Դերանունն են սա, դա, նա,
Իսկ ի՞նչ քան է սատանայ:
 Ասացէք, եթէ կարաք՝
 Ի՞նչից է շինած կարագ:
Երկու զրկանքայ կուտ է,
Զաղցած հաւը միշտ կ'ուտէ:
 Զեմ՝ կարող ես անել,
 Իմ դրութիւնս է ան-՝ել(ք):
Դու, իմ սիրելի Գնէլ,
Կարո՞ղ ես ինձ ծի գնել:
 Ես քեզ կրտամ տաս հազար,
 Դէթ այդպէս դու մի՛ հազար:
Ի՞նչ ես կարծում մեր այս տան
Զանի ուրբի արծաթ տան:
 Լեռները պատել էր ծին,
 Տաս կռպէկ արժէր հատ ձուն:

Այս մի ըստակ թունդ օղին
Չեմ փոխել քո ջուխտ օղին:

Այս սպրանքը ինչ գնի

Ի՛չ որ լինի, չեմ գնի(լ):

Մի ուտիր, թանե սպաս է,

Մի քանի ժամ էլ սպասէ:

Յակոբ, տունը ճեղքիդ դուրը,

Պէտք է շինեմ այս դուռը:

Նղբայրս ունէր մի լաւ ինձ,

Խնդրեցի որ ըստիմ ինձ:

Թոշնիկն միս—սա լոր է,

Կերած պտուղդ սալոր է:

Ագնիւ ընկեր Գնունի,

Ոսկին միշտ էլ գին ունի:

Քրորջս անունն է Նայ,

Կարծեմ այս տառն էլ և ա:

Կար ժամանակ որ նա էլ

Արգելել էր մեզ նայել:

Շատ մի խօսիր, դադարէ

Հարիւր տարին—դա դար է:

Իսկ քո ջրերըդ, Յորդանան,

Գարնան արդեօք յորդանան:

Իմ հայրը զընել է սէլ,

Որ ի՛նչ է, նըստեմ ես էլ:

Ուղղիր պոչը ւր տառի,

Ընծայ կը տամ գալ տարի:

Մեծդ Տիգրան, քաջ արի,

Շուտ օգնութիւն մեզ արի:

Ժէ, իննի, լիւ, խէ, ծա, կէն,

Քարը լոմով կը ծակեն:

Ծա, կէն, հօ, ծա, դադ, ծէ, մէն,

Պարտիզում մարդիկ ճեմեն:

Ձա, դատ, ճէ, մէն, յի, նու, շա,
Կերածըդ ըոված նուշ ա:
Ճէ, մէն, յի, նու, շա, ո, չա,
Ռոճիկդ ուղտի պոչ ա:

Այս ոտանաւորում վերջաւորութիւնը (ամբողջ բառերը)
միակերպ են արտասանութեան կողմից, մի քանիսն էլ
միակերպ են գրւում: Որոշեցէք ամեն մի բառի նշանա-
կութիւնը մաքին նայելով:

Ա. ՍԱՐԴԱՐԵԱՆՑ

Հ Ա Ն Ե Լ Ո Ղ Կ

Առաջարկ. Կ. Ապրիլ 1892.

Մեր այգում ամառը լինում են մի տեսակ մար-
դիկ, որ էն շորի ժամանակ 20-ից աւելի ետփնջի են
հագնում, այն էլ ամառը սեղմած: Մի քանիսի գլխնե-
րը երեսում են, իսկ մեծ մասի գլխներից կախւած են
լինում կարմրագոյն մազերը, հիւսնալի կերպով սան-
րած, իմանալ թէ ովքեր են, կամ ի՞նչ են:

Նախընթաց № 9-ի հանելուկի եւ ըստախաղի լուծումը.

Մանկութիւն—Ժուռ.

Երիտասարդութիւն—Խաղող.

Այրական հասակ—Գինի.

Ծերութիւն—Չամիչ:

Բառախաղ.

Ասել, —լսել:

Խմբ.—Հրատ. Տիգրան Նազարեան

Ներկայ №-ի հետ ուղարկում են մեր բոլոր բաժանորդներին պատրաստած նամակներ, որի ճաշարին խմբագրութիւնս խոնարհաբար խնդրում է բաժանորդներին կպցնել իր ստացած «Ցարազի» կամ «Բիբի» տպւած հասցէն (պոկելով այն բանդերօլից) ապա նշանակել որոշ թէ՛ որ №№-ը, կամ ինչ բնութիւններ չեն ստացել, որոնք անյապաղ նամակը փօխտում ստացած օրից երկրորդ օրը կուղարկւին, պայմանով միայն, որ բաժանորդի հասցէն նամակի նակատին գրւած լինի և երկրորդ՝ այդ նամակի վրայ ուրիշ, կողմնակի գրութիւններ, հարցեր, տեղեկութիւններ և այլն՝ չը լինին գրւած:

Յ Ա Յ Տ Ա Ր Ա Ր Ո Ւ Թ Ի Ի Ն Ն Ե Ր

Ի Ա Ք Ք Ի Ի մահարձանը կառուցանելու համար գումարւած մասնաժողովը հրաւիրում է ճարտարապետներին՝ կազմել մահարձանի նախագիծը: Լաւագոյն նախագծերի համար որոշւած է երկու մրցանակ՝ առաջինը—200 ռ., երկրորդը—100 ռուբլի: Կառուցման ծախքը չըպէտք է անցնի 10,000 ռուբլուց: Նախագծերի ներկայացնելու ժամանակը 10,000 ռուբլուց: Նախագծերի ներկայացնելու ժամանակամիջոցը լրանում է 1893 թ. փետրւարի 1-ին: Գետմանակամիջոցը լրանում է 1893 թ. փետրւարի 1-ին: Գետնի չափը 9 արշին է երկայնութեամբ, իսկ լայնութեամբ (ճակատը) 8 արշին: Նախագծերը քննելու համար հրաւիրւելու են մասնագէտ քննիչներ: Նախագծերը պէտք է ուղարկւին հետևեալ հասցէով՝ *Тифлис, инженеру Григорію Бураковскому, Старо-Арсенельная у., д. князя Ходжаминасова.*

„ԱՂՅԻՒՄ—ՏԱՐԱԶԻ“ խմբագրությունը յայտնում է.

ԽՐԻՄԵԱՆ ՀԱՅՐԻԿԻ

ՊԱՐԿԱՐԱՆԵՐԸ

Մեծադիր	հատ 1 ռ.	Փոքրադիր	հատ — 10 կ.
„ 100	„ 70 „	„ 7	ռ.
„ 500	„ 250 „	„ 25	„
„ 1,000	„ 400 „	„ 40	„

Ցանկացողներին հրաիրում ենք շտապել, որպէս զի միանգամից չըղձարանանք նամատարներէ: Ճապարհածախար խմբագրութեան վրայ է:

ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆԷ ՆԻԿՈՂԱՅՈՍ ՏԵՐ-ՂԵ-ԻՈՆԴԵԱՆԻ

1.	Աղայեան՝ Ոստան Մայրենի լեզուի, ա. տ.	25 կ.
2.	„ Ոստան Մայրենի լեզուի. ք. տ.	40 կ.
3.	„ Ոստան Մայրենի լեզուի, գ. տ.	55 կ.
4.	Գէորգեան՝ Թուաբանական խնդիրներ, մ. տ. Եմբողջ թուեր .	40 կ.
5.	„ Թուաբանական խնդիրներ, մ. ք. կոտորակ թուեր .	50 կ.
6.	Թումանեան՝ Начальная книга Русского Мзыка.	25 կ.
7.	Մանդինեան՝ Ըստանեկան աշխարհ, ա. տ.	25 կ.
8.	„ Դիւցազնական աշխարհ, ք. տ.	30 կ.
9.	„ Նախալեռական աշխարհ, գ. տ.	60 կ.
10.	Հէնշէլի՝ Բնաւոր էւ գրաւոր հաշուելու խնդիրներ, մ. տ.	40 կ.
11.	„ Նոյն մ. ք. երրորդ տարուայ դասընթաց	50 կ.
12.	Տէր-Ղեւոնդեան Մայրենի լեզու, ա. տ.	35 կ.
13.	„ Մայրենի լեզու, ք. տ.	40 կ.
14.	„ Մայրենի լեզու, գ. տ.	50 կ.
15.	„ Մայրենի լեզու, դ. տ.	65 կ.
16.	„ Մայրենի լեզ. քերականութեան տարերքը, մ. տ.	30 կ.
17.	„ Մայրենի լեզ. քերականութեան տարերքը մ. ք.	40 կ.
18.	„ Մայր. լեզ. առ. տար. բացատրական ձեռնարկը ծրի.	
19.	Հայրդի՝ Սրբազան պատմութիւն Հին Կոստկարանի	50 կ.
20.	„ Սրբազան պատմութիւն Նոր Կոստկարանի.	50 կ.

Միանուայ հարիր մանէթի գիրք ամսոյը 25 օ. զեղջ է ստանում. հարիր մանէթից պահաւ գնողները 20 օ. զեղջ տնին: Գրքերի վաճառումը կանխիկ է. ապառիկ սշորի գիրք չենք ուղարկում: Մեր հրատարակութիւններից շատ ուրիշ գրքերի համար պատուէր չենք քնդում:

Հասցէն՝ Тифлисъ, Коджорекая ул. д. № 9/6